

*dr Tomasz Potocki*¹

Katedra Polityki Gospodarczej
Uniwersytet Rzeszowski

*dr Bogdan Wierziński*²

Katedra Marketingu i Przedsiębiorczości
Uniwersytet Rzeszowski

Rola badań poświęconych szczęściu w teorii ekonomii dobrobytu

WSTĘP

Funkcjonujące dotychczas mechanizmy, instytucje, instrumenty i procedury wspierające spójność społeczno-ekonomiczną zawodzą, zaś próby odrobienia dystansu rozwojowego UE-15 do Stanów Zjednoczonych nie przynoszą oczekiwanych rezultatów [Woźniak, 2013, s. 24]. Wynika to z faktu, że w pomiarze dobrobytu państw oraz wyrównywaniu nierówności społeczno-ekonomicznych dominuje podejście głównego nurtu ekonomii (hedonistyczne, utylitarne i materialne) [Woźniak, Jabłoński, 2011; 2013; Potocki, 2013]. Ujęcie to jest zgodne z teorią potrzeb mówiącą o tym, że szczęście jest funkcją zaspokojenia potrzeb, a pieniądze są niezbędnym narzędziem w tym procesie. Tym samym szczęście (ilość wydanych dochodów) staje się w pewnym sensie satysfakcją z konsumpcji dóbr i usług [Kahneman, Thaler, 1991; Sumner, 1996; Czapiński, 2004c] i w dużym stopniu zależny od wielkości posiadanego bogactwa materialnego, a w mniejszym od wartości prezentowanych przez podejście eudajmonistyczne [Veenhoven, 1998; Czapiński, 2004c; Tomer, 2011]. Okazuje się jednak, że pieniądze tylko w pewnym stopniu czynią ludzi szczęśliwymi, zaś średni poziom szczęścia dla większości krajów pozostaje od dziesięcioleci na podobnym pułapie, wska-

¹ Adres korespondencyjny: Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Ekonomii, ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601, Rzeszów, e-mail: tpotocki@gmail.com.

² Adres korespondencyjny: Uniwersytet Rzeszowski, Wydział Ekonomii, ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601, Rzeszów, e-mail: bowie@univ.rzeszow.pl.

zując na nieliniową zależność pomiędzy dochodem a szczęściem i charakteryzując się malejącą krańcową użytecznością funkcji [Easterlin, 1974; 1995; 2005; Diener, 1984; Veenhoven, 1991; 1994; Diener, Oishi, 2000; Diener, Seligmann, 2002; Frey, Stutzer, 2000; 2002a; 2002b; Helliwell, 2003; Czapiński, Sułek, Szumlicz, 2011; Czapiński, 2012]³. Dodatkowo nie tylko ekonomiczne, lecz także społeczne mierniki jakości życia, tj. średni poziom życia, poziom śmiertelności niemowląt, stopień niepiśmienności, równość płci itd. (które z ekonomicznego punktu widzenia powinny odzwierciedlać poziom szczęścia społeczeństw i częściowo tak jest [wyczerpujący przegląd badań w: Diener i inni, 2009, rozdział 3]), nie dostarczają wystarczających informacji pozwalających na ocenę zadowolenia z życia i poziomu szczęścia z perspektywy jednostki [Sen, 1987; Lykken i Tellegen, 1996; Dolan i White, 2007; Kołodko, 2009].

Istnieje zatem potrzeba scalenia obiektywnych mierników szczęścia (analiz ekonomicznych, społecznych) z subiektywnymi miernikami szczęścia (analiz psychologicznych) [szerzej metodologiczny podział [w:] Sumner 1996], ponieważ ich słabe i mocne strony są komplementarne [Schwarz, Melech, 2000, s. 213–214]. Mierniki szczęścia ze względu na swój psychologiczny charakter (odzwierciedlenie subiektywne pełnej oceny życia przez jednostkę) mogą być pewnego rodzaju „wspólną walutą” łączącą nauki ekonomiczne i psychologiczne [Lucas, Dyrenforth, Diener, 2008, s. 2006]. Proces ten został już rozpoczęty w latach 80. XX w., jednak dopiero wejście w XXI wiek dało początek współpracy nauk ekonomicznych i psychologicznych, co przejawia się lawinowo powstającym projektem interdyscyplinarnym poświęconym szczęściu [Czapiński, 2012, s. 51]⁴, a uwzględnienie pozaekonomicznych mierników szczęścia w narodowych statystykach jest wyłącznie kwestią czasu [Kahneman, 2011, s. 493]. Wykorzystanie subiektywnych wskaźników psychologicznych w ekonomii zyskuje coraz bardziej na znaczeniu, wskazując choćby na rolę jaką odgrywa w gospodarce światowej Indeks Zaufania Konsumentów (z ang. *Consumer Confidence Index*, w skrócie CCI)⁵. Co ludzie myślą (perspektywa psychologiczna) staje się zatem równie istotne jak to, w jaki sposób ludzie postępują (perspektywa ekonomiczna) [Fuchs, 1973, s. 14 za: Easterlin, 2006, s. 466]. Tym samym może mieć to olbrzymie znaczenie w określaniu celów polityki gospodarczej oraz dla oceny

³ Nie oznacza to, że zależność pomiędzy dochodem a szczęściem nie istnieje, co jest widoczne szczególnie gdy zmienną kontrolną w badaniach nad szczęściem jest grupa dochodowa respondentów [dalsza dyskusja patrz: Lucas, Dyrenforth, Diener, 2008].

⁴ Jeszcze w latach 60. XX w. roczna liczba artykułów zawierających w tytule słowa *Happiness* lub *Life satisfaction* wynosiła zaledwie kilkanaście, by na przełomie wieku wynosić już ponad dwa tysiące [Diener, 2008, s. 493].

⁵ Szerzej o indeksie na stronach jego twórców: <http://www.conference-board.org/data/consumerdata.cfm>

ich skuteczności (zarówno ekonomicznej – zmniejszenie kosztów, jak i społecznej – zwiększenie szczęścia społeczeństwa) w jej realizacji [Opolski, Potocki, 2012, s. 272].

Większość kierunków badań reprezentujących nurt ekonomii szczęścia koncentruje się na pięciu głównych obszarach badawczych:

- nurt pierwszy – zdefiniowanie szczęścia [Diener, 1984; Haybron, 2003; Venhoven, 2000; Seligmann, Csiksentmihalyi, 2000; Seligmann, 2002; Czapiński, 2004a; 2004c],
- nurt drugi – określenie skutecznych metod pomiaru szczęścia [Cantril, 1965; Diener, 1984; Sandvik, Diener, Seidlitz, 1993; Dohmen i inni, 2005; Kahneman i inni, 2004; Hill, Buss, 2008],
- nurt trzeci – dobór determinant wpływających na poziom szczęścia [więcej w: Frey, Stutzer, 2000; van Praag, Frijters, 1999; Diener i inni, 2009],
- nurt czwarty – analiza domen życia decydujących o poziomie szczęścia [więcej w: Eid, Larsen, 2008; Schwarz, Strack, 1999; Schimmack, Diener, Oshi, 2002; van Praag, Frijters, Ferrer-i-Carbonell, 2003],
- nurt piąty – porównawcza analiza wyników badań dla poszczególnych krajów [Ng, 1996; 1997; Inglehart, 1990; Oswald, 1997; Diener, Seligmann, 2002; Inglehart, Klingemann, 2000; Easterlin, 2005], czy regionów danego kraju [Frey, Stutzer, 2000; Kalbarczyk, 2006; Czapiński, 2012].

Motywacja badawcza autorów niniejszego artykułu wpisuje się w nurt pierwszy, a także piąty i opiera się na analizie literatury przedmiotu i badaniach własnych przeprowadzonych w oparciu o zagregowane wyniki badań ankietowych z lat 1981–2007, zaczerpnięte z bazy danych *World Value Survey*⁶.

Celem niniejszego artykułu jest podkreślenie rosnącej roli, jaką odgrywają badania poświęcone szczęściu w teorii ekonomii dobrobytu, jak również analizę zależności pomiędzy postrzeganym poziomem szczęścia, zadowolenia z życia i sytuacji finansowej w krajach rozwijających się i rozwiniętych.

Struktura artykułu podporządkowana została realizacji celu głównego. W pierwszej kolejności szczegółowo zdefiniowano problem badawczy i umiejscowiono go w nurcie badań nad ekonomią szczęścia. Na tej podstawie zostały sformułowane hipoteza główna i pozostałe hipotezy badawcze. Następnie przedstawiona została procedura badania, uzasadnienie wyboru metody, bazy danych oraz zmienne poddane analizie. Kolejny podrozdział opisuje wyniki badań z perspektywy dyskusji, która toczy się w literaturze przedmiotu, formułuje wnioski badawcze, wskazuje na ograniczenia badawcze oraz określa perspektywę i dalsze kierunki badań. Do artykułu dołączony został aneks badawczy, w którym zamieszczono szczegółowe wyniki badań.

⁶ Szerzej o inicjatywie World Value Survey na: http://www.worldvaluessurvey.org/index_surveys

PROBLEM BADAWCZY, PRZEGLĄD LITERATURY I HIPOTEZY BADAWCZE

Wzrost popularności badań poświęconych skalowaniu pomiaru w badaniach psychologicznych, a także upowszechnianie tych badań w analizie poziomu szczęścia narodów [Diener, Oishi, 2000; Argyle, 2001], na przestrzeni ostatnich czterdziestu lat sprzyja rozwojowi nauki zwanej ekonomią szczęścia (z ang. *Happiness Economics*)⁷. Poziom odczuwanego szczęścia mierzy się najczęściej pytaniem skalującym⁸ szczęście [historia i przegląd stosowanych skal na przestrzeni ostatnich czterdziestu lat w: Stewart i in., 2010; Kashdan, 2004] w trzech wymiarach⁹: emocjonalnym (*szczęśliwe życie?*), uwzględniającym pozytywne emocje jak: zadowolenie, radość czy poczucie relaksu, poznawczym (*zadowolony/a z życia?*), uwzględniającym: zadowolenie z życia i jego wymiarów, np. sytuacji finansowej, oraz eudajmonistycznym (*wartościowe życie?*), uwzględniającym: cel w życiu, relacje, autonomię [Oishi, 2010, s. 37] ze względu na różny wymiar czasowy (w tych dniach, ostatnio, ogółem, w ostatnim tygodniu itd.). Pomimo wielu niedoskonałości [szerzej przegląd problemów metodologicznych [w:] Strack i inni, 1988; Kahneman, 1999; Schwarz, Strack, 1999; Schneider, Schimmack, 2009; 2010; Schimmack, 2009; Schwarz, Strack, 2003, s. 61–85] istnieje wiele badań, które wskazują ową metodę jako statystycznie wiarygodną i metodologicznie zasadną w analizowaniu poziomu szczęścia [szerzej wyczerpujący przegląd badań w: Fujita, Diener, 2005; Diener i inni, 2009, s. 67–95], zaś jej skalowalność stwarza duże możliwości analizy ekonometryczno-statystycznej. Jeśli dodatkowo weźmiemy pod uwagę różnice wynikające z aspektów kulturowych [Diener, Oishi, 2000] oraz poziomu rozwoju gospodarczego [Easterlin, 2009; Selezneva, 2011; Potocki, 2013] istnieje możliwość zdefiniowania kilku bardzo ważnych problemów badawczych. Tym samym z analizy literatury przedmiotu płynie ważny **pierwszy, a zarazem wstępny wniosek badawczy**: *Badania uwzględniające subiektywną ocenę szczęśliwości i zadowolenia z życia są statystycznie istotne i mogą być wykorzystywane do konstrukcji modeli ekonometrycznych i analizie porównawczej krajów.*

Większość budowanych modeli ekonometrycznych wykorzystuje **zamien-
nie** w analizie jako zmienną objaśnianą wymiar emocjonalny, poznawczy a rzadziej eudajmonistyczny, raportowany przez respondentów [szerzej [w:] Tatar-
kiewicz, 1976; Veenhoven, 1997; 2000; Czapiński, 2004c; Haybron, 2008; Reh-
daz, Madison, 2005]. Może wynikać to ze zbytniego uproszczenia, zupełnie
odmiennej definicji i tym samym pojmowania szczęścia przez różne kultury
[Oishi, 2010, s. 34], albo też z dostępności danych [Di Tella, MacCulloch,

⁷ Badania te mają także długą historię w ekonomii [szerzej w: Ferrer-i-Carbonel, 2011].

⁸ Historia tworzenia mierników subiektywnych oraz problem właściwej skalowalności wy-
kracza poza zainteresowania badawcze niniejszego artykułu jednakże autorzy wskazują na literatu-
rę, która analizuje tę problematykę w szerokim zakresie.

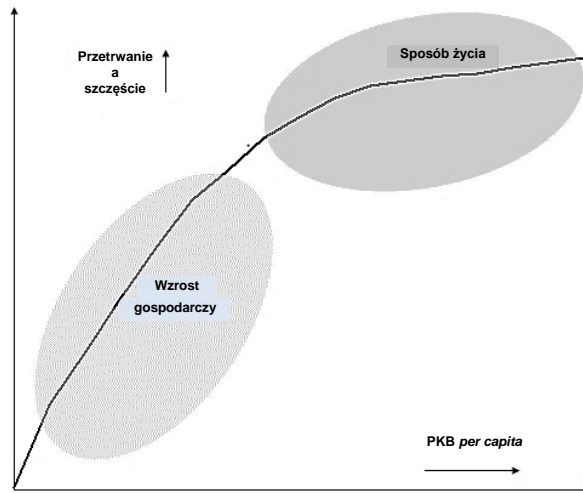
⁹ Przedstawione wymiary nie wyczerpują złożoności pojęcia szczęścia [dalsza dyskusja [w:]
Kashadan, 2004; Haubron, 2008; Kahneman, 1999].

Oswald, 2001, s. 4]. Przykładowo, Diener i Seligman przestudowali najważniejsze bazy artykułów naukowych. Okazało się, że w ramach jednego z nich tylko w niewielkim stopniu analizowane są zależności pomiędzy różnymi składowymi lub miernikami szczęścia, np. gdy badanie dotyczyło aspektów poznawczych, to nie uwzględniało już aspektów emocjonalnych lub eudajmonistycznych, gdy dotyczyło poczucia szczęścia, nie uwzględniało subiektywnego dobrostanu psychicznego itd. [Diener, Seligmann, 2009, s. 206–208]. W badaniach pojawiają się również syntetyczne mierniki łączące w sobie aspekt emocjonalny i poznawczy reprezentowany jako subiektywny dobrostan psychiczny [Inglehart i in., 2008, s. 267]¹⁰, jednakże ze względu na kontrowersyjne wyniki nie będą one brane pod uwagę w niniejszym artykule¹¹. W przypadku gdy istnieje wysoka dodatnia korelacja pomiędzy zmiennymi poczucia szczęścia i zadowolenia z życia, podejście zamiennie wykorzystujące odczuwane szczęście lub zadowolenie z życia jako zmienną objaśnianą jest zasadne metodologicznie. Jednakże gdy relacja ta jest ujemna, mogą istnieć przesłanki do podważenia statystycznej istotności tego typu badań albo mogą one stanowić sugestię ich rozszerzenia (gdyż inne mogą być determinanty szczęścia a inne zadowolenia z życia) [Inglehart i inni, 2008, s. 274]. Tym samym **celem badawczym numer jeden jest: określenie rodzaju i kierunku zależności pomiędzy raportowanym zadowoleniem z życia a szczęściem w Polsce dla okresu 1990–2007** (po transformacji systemowej i w czasie rozwoju gospodarki rynkowej, procesu, który odegrał olbrzymi wpływ na postrzeganie/odczuwanie szczęścia i zadowolenia z życia jej mieszkańców [więcej o wnioskach z transformacji dla Polski przykładowo w: Kołodko, 2009; Woźniak, 2011; a z punktu widzenia ekonomii szczęścia w: Senik, 2004; Alesina, 2004; 2008; Lelkes, 2006; Kalbarczyk, 2006; Angelescu, 2008; Easterlin, 2009; Selezneva, 2011; Inglehart, 2010; Czapiński, 1996; 2004a; 2004b; 2004c; 2011a; 2011b; 2012; Potocki, 2013]).

Problem różnic w poziomie odczuwanego szczęścia pomiędzy krajami bogatymi a ubogimi jest głównie związany z poziomem rozwoju gospodarczego (możliwościami przetrwania jednostki w danym kraju). W krajach ubogich, transformujących się czy rozwijających się materializm odgrywa dużo większą rolę aniżeli w krajach bogatych (rysunek 1). Może to wynikać z faktu, że w krajach rozwiniętych obiektywne mierniki szczęścia (np. dostęp do edukacji, służby zdrowia itd.) oceniane są przez respondentów jako mało znaczące w subiektywnej ocenie szczęścia [Triandis, 2000, s. 19]. Widać zatem, że rosnące aspiracje mają również znaczącą rolę w badaniach poświęconych szczęściu.

¹⁰ W tym przypadku szczęściu i zadowoleniu z życia nadaje się tę samą wagę, a subiektywny dobrostan psychiczny oblicza według równania: zadowolenie z życia – 2,5 x szczęście. Mnożnik 2,5 wynika ze sposobu skalowalności obu tych zmiennych (w przypadku zadowolenia z życia skala wynosi 1–10, a w przypadku szczęścia 1–4).

¹¹ Według badania w okresie 1981–2007 krajami o najwyższym wzroście subiektywnego dobrostanu psychicznego były: Ukraina, Mołdawia i Słowenia, a o najniższym: Węgry, Australia i Indie [Inglehart i in., 2008, s. 274].

Rysunek 1. Rozwój gospodarczy a poziom satysfakcji z życia

Źródło: [Inglehart i inni, 2008, s. 265].

Argument ten pozwala na **sformułowanie kolejnego, drugiego, celu badawczego**: *porównanie wyników badań dla Polski oraz dla innych krajów post-socjalistycznych.*

Należy także zaznaczyć, że szczególnie satysfakcja z życia jest wysoce skorelowana z satysfakcją z poszczególnych wymiarów życia, tj. sytuacją finansową, pracą, zdrowiem, relacjami rodzinnymi, posiadaniem przyjaciół czy satysfakcją z udanego związku [Easterlin, Sawangfa, 2009; Schimmack, Diener, Oishi, Suh, 2006; Schneider, Schimmack, 2009; 2010; Schimmack, 2008]. Kwestie te mogą służyć jako dodatkowe źródło unikalnych i wartościowych informacji na temat szczęścia i jego składników [Diener i in., 2009, s. 20], szczególnie, że relację tę uważa się za stabilną pomimo stosowanych przez respondowanych heurystyk [Schimmack, 2008, s. 99–100]. Wiele badań wykazało, że wpływ wysokości dochodów na poziom szczęścia jest dużo bardziej znaczący w krajach ubogich aniżeli bogatych [Diener, Oishi, 2000; Schyns, 2003; Easterlin, Sawangfa, 2010; Layard, 2005]. Dlatego też wykorzystanie satysfakcji z sytuacji finansowej jest uzasadnione gdyż pieniądze są stabilnym predykatorem satysfakcji z życia [Gleibs i inni, 2013, s. 5; Layard, Mayraz, Nickell, 2010, s. 146–151; Schimmack, 2008, s. 104 (tylko w podejściu *dół – góra*¹²; Easterlin, Sawangfa, 2010, s. 176], a ich pozytywna korelacja dla krajów ubogich jest dużo większa aniżeli bogatych [szerzej w: Diener, Diener, 1995]. Tym samym **celem badawczym uzupełniającym cel pierwszy i drugi jest uwzględnienie satysfakcji z sytuacji finansowej w analizie relacji pomiędzy szczęściem oraz satysfakcją z życia.**

¹² Szerzej definicje modeli *górze – dół* oraz *dół – góra* w: [Czapiński, 2004; Schimmack, 2008].

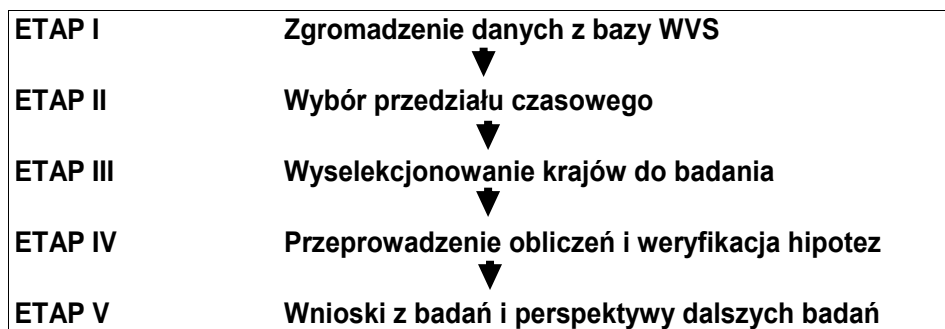
W obliczu rosnącej roli materializmu (także w krajach rozwiniętych), społeczeństwa nie maksymalizują szczęścia a „pogoń za pieniądzem” często prowadzi do tzw. syzyfowego trudu [Czapiński, 2012], który powoduje, że ludzie deklarujący większą wagę do pieniędzy deklarują również niższy poziom satysfakcji z życia i odczuwanego szczęścia [Diener, Oishi, 2000, s. 206]. Doświadczenia krajów rozwiniętych mogą stać się ostrzeżeniem dla krajów rozwijających się. Tym samym **ostatnim czwartym celem badawczym jest zbadanie: czy zależności pomiędzy satysfakcją z życia, sytuacją finansową i szczęściem wykazują podobny kierunek statystycznej zależności dla krajów o ugruntowanym systemie politycznym i poziomie wzrostu gospodarczego.**

Celom badawczym autorów podporządkowane są cztery hipotezy badawcze:

- Istnieje negatywna korelacja pomiędzy deklarowanym poziomem szczęścia a satysfakcją z życia oraz wysoce pozytywna korelacja pomiędzy satysfakcją z życia a satysfakcją z sytuacji finansowej (H1).
- Wyniki badań dla Polski (H1) wykazują ten sam kierunek i siłę dla innych krajów transformujących się (H2).
- Efekt ten nie jest trwały, gdyż ujemna zależność pomiędzy deklarowanym poziomem szczęścia a satysfakcją z życia dla Polski osłabia się podobnie jak wysoce pozytywna korelacja pomiędzy satysfakcją z życia a satysfakcją z sytuacji finansowej w okresie 1990–2006 (H3).
- Efekt ten (H1) nie występuje w krajach rozwiniętych (zajmujących wysokie miejsce w rankingu HDI) (H4).

PROCEDURA, KROKI BADANIA I METODA BADAWCZA

Badanie zostało przeprowadzone w oparciu o pięcioetapową procedurę (rysunek 2).

Rysunek 2. Procedura badań

Źródło: opracowanie własne.

W pierwszym etapie zostały zebrane dane dotyczące raportowanego poczucia szczęścia, satysfakcji z życia oraz satysfakcji finansowej dla badań przeprowadzonych w pięciu falach w okresie od 1981 roku do 2007 włącznie¹³. Baza danych wykorzystana w badaniu pochodziła z *World Value Survey*. Wybór bazy był podyktowany kilkoma argumentami. Po pierwsze – baza ta jest najczęściej wykorzystywana w badaniach nad szczęściem (w oparciu o nią powstało ponad tysiąc artykułów poświęconych problematyce szczęścia)¹⁴. Po drugie – w każdej fali średnio ankietowanych było 1400 respondentów z 88 krajów, co reprezentowało ponad 90% populacji światowej. Po trzecie – zakres czasowy badań obejmuje ponad 25 lat. Po czwarte – w bazie dostępne są także badania dla Polski¹⁵. **W drugim etapie** dokonano wyboru przedziału czasowego dla badania, tj. okres 1990–2005 (uwzględniono trzy fale, w których badana była Polska tj. 1990, 1995 oraz 2005). Wybór ten był podyktowany dwoma uwarunkowaniami. Po pierwsze – uwzględnienie badań w okresie transformacji (fala druga z 1990 roku). Po drugie – dostępność krajów do badań porównawczych: dwóch transformujących się (druga fala z 1990 roku) oraz dwóch krajów rozwiniętych dla całego okresu badawczego (trzy fale dla lat 1990, 1995 i 2007). **W trzecim etapie** dokonano wyboru krajów, a więc z krajów transformujących w badaniu uwzględniono Czechy i Słowację (dawny blok socjalistyczny), natomiast z krajów rozwiniętych wybrano Szwajcarię i Japonię (*HDI*¹⁶ miejsce dziewiąte i dziesiąte odpowiednio¹⁷ za rok 2012), dla których jednocześnie były dostępne dane dla trzech wybranych fal. **W etapie czwartym** przygotowano dane do badań (odrzucono przypadki odstające), obliczono podstawowe statystyki opisowe dla krajów i dla fal, przeprowadzono analizę korelacji pomiędzy trzema zmiennymi: szczęściem, zadowoleniem z życia i z sytuacji finansowej dla każdego kraju a także dla trzech analizowanych fal. Dokonano także obliczeń istotności otrzymanych współczynników korelacji. W etapie piątym przedstawiono wyniki badań, opisano wnioski, ograniczenia badawcze oraz dalszą perspektywę badań.

¹³ Obecnie trwają badania nad falą szóstą. Jej wyniki mają być dostępne w 2014 roku.

¹⁴ Szczcejzej patrz: www.worldvaluessurvey.org

¹⁵ Autorzy zdają sobie sprawę z istnienia innych międzynarodowych baz poświęconych problematyce szczęścia, przykładowo: European Social Survey, Gallup Organisation's World Poll czy Eurobarometr, baz tworzonych dla wybranego kraju, przykładowo: Diagnoza Społeczna w Polsce, Canadian General Social Survey w Kanadzie, oraz baz longitudinalnych, przykładowo: German Socio-Economic Panel w Niemczech, Australian household panel study w Australii czy UK household Longitudinal Study w Wielkiej Brytanii. Badania porównawcze pomiędzy różnymi bazami badającymi te same zależności to bardzo ważny kierunek badawczy [patrz szerzej: Stevenson, Wolters, 2008; Barrington, Helliwell, 2008] w ekonomii szczęścia i jedna z dalszych perspektyw badawczych autorów.

¹⁶ Wybór tego indeksu był spowodowany także faktem, który dowiódł Kołodko: indeks *HDI* jest wyższej skorelowany z odczuwanym szczęściem aniżeli z poziomem *PKB per capita* [Kołodko, 2009].

¹⁷ <http://hdr.undp.org/en/statistics/> (dostęp 30.08.2013).

WYNIKI BADAŃ I WNIOSKI BADAWCZE

Wyniki badań pozwalają na przyjęcie hipotezy *H1* oraz *H2* natomiast wymagają odrzucenia hipotez *H3* i *H4*. Składają się na to następujące argumenty badawcze oparte wynikami badań własnych.

Uśrednione wyniki badań pokazują, że pomimo dzielących nas od Japonii i Szwajcarii odpowiednio dwudziestu dziewięciu i trzydziestu miejsc z rankingu *HDI*, uśredniony poziom odczuwanego szczęścia w Polsce był w każdej z badanych fal wyższy aniżeli w Japonii i Szwajcarii (por. tabele 1A–C, 2A–C, 3A–C w aneksie badawczym). Analogiczną sytuację stwierdzono dla Czech i Słowacji (por. tabele 1A–C, w aneksie badawczym) dla fali 1990. Potwierdza to inne wyniki badań dla Polski, że pieniądze nie są najważniejszą determinantą odczuwanego szczęścia [por. z Czapiński, 2012]. Z drugiej strony respondenci mogli wskazywać, że są szczęśliwi pomimo faktu, że tak naprawdę nie są szczęśliwi [Diener i in., 2006, s. 75]. Pewną odpowiedź dostarcza nam Kahneman, którego badania w oparciu o metodę *Day Reconstruction Method* [szerzej opis metody w: Potocki, 2013] pokazały, że osoby pomimo ogólnej deklaracji poczucia szczęścia nie odczuwały go z większości realizowanych czynności w trakcie dnia [Kahneman i in., 2004]. Może to być wynikiem tego, że transformacja systemowa w wielu przypadkach spowodowała tzw. paraliż decyzyjny wśród obywateli lub wspierała podejmowanie decyzji nieracjonalnych. Im więcej bogactwa kumulowały jednostki tym więcej wyborów mogły dokonać na rynku zaspokajając tym samym w większym stopniu własne potrzeby (zgodne z ich preferencjami). Założenie to jest prawdziwe tylko w przypadku gdy wszyscy decydenci są racjonalni¹⁸ oraz gdy wszyscy uczestnicy rynku mają dostęp do tych samych opcji¹⁹. W krajach transformujących przez wiele lat wybory dokonywane były za obywateli, a dostęp do tych samych opcji nigdy nie miał miejsca [Potocki, 2013].

Natomiast diametralnie różnie prezentowały się wyniki dla satysfakcji z życia. Polska w każdej z fal miała dużo niższy uśredniony poziom satysfakcji z życia w porównaniu z Japonią i Szwajcarią (por. tabele 1A–C, 2A–C, 3A–C w aneksie badawczym) a ich zmienność była dużo wyższa [porównaj z: Lelkes, 2006; Gruen, Klasen, 2012; Angulescu, 2008]. Oznacza to, że w opinii respondentów znaczenie tych pojęć (w literaturze często używanych zamiennie) może być różne a dodatkowo inne zmienne mogą na nie wpływać. Statystyki opisowe potwierdza analiza korelacji z której wynika, że satysfakcja z życia oraz poczu-

¹⁸ W przypadku gdy decydenci nie potrafią racjonalnie dokonywać wyborów zakupowych (co jest bardzo częstym zachowaniem konsumenckim [szerzej: Ariely, 2008] to zależność pomiędzy bogactwem a szczęściem staje się mało istotna w pomiarze tego drugiego.

¹⁹ Jeżeli mieszkaniec Nowego Jorku ma do wyboru pić wodę z kranu lub wodę butelkowaną, to biorąc pod uwagę poziom zanieczyszczenia rzeki Hudson wybierze opcję drugą. Gdy wybór ten zaproponujemy mieszkańcowi Afryki, to jego opcja wyboru ograniczy się jedynie do pierwszej z nich, gdyż jest to jedyna, na którą go stać albo do której ma dostęp [Diener i in., 2009, s. 12].

cie szczęścia są zmiennymi ujemnie skorelowanymi (zob. tabele 4A–C, 5A–C, 7A, 8A w aneksie badawczym). Wyniki tych badań są częściowo zgodne z badaniami Inglehart i inni, którzy wskazują, że poczucie szczęścia oraz satysfakcja z życia powinny być analizowane rozdzielnie, gdyż pierwsza ze zmiennych jest determinowana przez czynniki polityczne (demokratyzacja, reformy społeczne, wolność słowa) natomiast druga głównie przez czynniki ekonomiczne (dochody, niskie bezrobocie i inflacja), co w opinii autorów jest szczególnie widoczne dla krajów postsocjalistycznych [Inglehart, Foa, Petersom, Welzel, 2008, s. 278–281]. Okazuje się jednak, że podobną ujemną zależność w całym okresie badania widać także w przypadku Japonii i Szwajcarii, a więc tym samym nie jest to fenomen charakteryzujący tylko kraje postsocjalistyczne albo gospodarki transformujące się (podobny kierunek korelacji występował także dla Czech i Słowacji – zob. tabele 7A, 8A w aneksie badawczym). Potwierdzające dla sformułowanych wniosków mogą być wyniki badań zaprezentowane przez Veenhovena. Uważa on bowiem, że wolność ekonomiczna ma dużo większy wpływ na odczuwane szczęście w biednych krajach aniżeli w bogatych krajach, natomiast w przypadku wolności politycznej jest odwrotnie. Tym samym głównym powodem niskiej satysfakcji z życia z krajach postsocjalistycznych mogła być niestabilność ekonomiczna, wysokie spadki dochodów w ujęciu realnym natomiast wzrost poczucia szczęścia wynikał z transformacji systemowej i obaleniem reżimu komunistycznego [por. z: Veenhoven, 2000a; 2002; Inglehart, Klingemann, 2000; Schyns 2003]. Jednakże ze względu na to, że tendencja ta utrzymywała się przez cały okres badania, a przez drugą część okresu badania kraje postsocjalistyczne rozwijały się dużo szybciej aniżeli kraje rozwinięte [Sanfey, Tesoz, 2007, s. 708; Inglehart, 2010, s. 360] wnioski te mogą być tylko częściowo poprawne. Czynnikiem, które mogą pogłębiać te różnice z pewnością są wyższe nierówności dochodowe w krajach postsocjalistycznych [Woźniak, 2011; Woźniak, Jabłoński, 2011; Jabłoński, 2013] w zakresie dochodów (rosnąca wraz z rozwojem gospodarek wolnorynkowych i szczególnie niebezpieczna i frustrująca w przypadku rosnącej liczby osób o zarobkach poniżej średniej), która przy małej adaptacji i mobilności (znacznie niższych aniżeli choćby społeczeństwo amerykańskie [porównaj z: Potocki, 2013; Alesina i inni, 2004; Alesina, Di Tella, MacCulloch, 2000]) może dodatkowo tylko potęgować to zjawisko.

Odmierna sytuacja występowała w przypadku analizy wyników badań dla satysfakcji finansowej. Szczególnie, że jak wskazują badania satysfakcja z osiąganego dochodu bardziej odzwierciedla satysfakcję finansową aniżeli *dochody per capita* [Kapteyn, Smith, Sjest, 2009]. Na początku lat 90. była ona znacząco niższa od krajów rozwiniętych uwzględnionych w analizie (Szwajcarii i Japonii odpowiednio o 3,12 i 0,99). Następnie miernik ten uległ obniżeniu we wszystkich analizowanych krajach pozostawiając różnice na poziomie 2,95 i 1,97 (por. tabele 1A–C, 2A–C, 3A–C w aneksie badawczym). Interesująco przedstawia się natomiast sytuacja w ostatniej z analizowanych fal, tj. dla roku 2005. W poziomie

zadowolenia z sytuacji finansowej Polska wyprzedziła Japonię (o 0,08), a różnica do Szwajcarii zmniejszyła się do poziomu 0,84 (por. tabele 1A–C, 2A–C, 3A–C w aneksie badawczym). Analiza korelacji nie daje nam odpowiedzi na powyższe wyniki badań. Gdyż w prawie w całym okresie badania korelacja satysfakcji finansowej z satysfakcją z życia dla Polski była niższa aniżeli dla Japonii (wyjątek stanowi rok 1990) Szwajcarii (zob. tabele 4A–C, 5A–C, 6A–C w aneksie badawczym). Nie potwierdza to zatem badań prowadzonych przez Diener i Diener, którzy wskazali, że zależność pomiędzy satysfakcją finansową a satysfakcją z życia dla krajów biednych jest wyższa aniżeli bogatych [E. Diener, M. Diener, 1995]. Nie oznacza to oczywiście, że nie istnieje, ale jej wpływ może być przeceniany [por.: Kalbarczyk, 2006; Angulescu, 2008; Czapiński, 2012; Layard, Mayraz, Nickell, 2010; Schimmack, 2008; Easterlin, Sawangfa, 2010].

Postawione we wstępie artykułu cele zostały zatem tylko częściowo zrealizowane. Bowiem pytaniem otwartym pozostaje, czy możemy uznawać się wciąż za kraj biedny czy już może za kraj bogaty. Kolejnym otwartym pytaniem a jednocześnie bardzo ważnym wątkiem badawczym pozostaje problem malejącej satysfakcji z życia przy rosnącej satysfakcji z sytuacji finansowej. Może to bowiem oznaczać, że pieniądze od samego początku transformacji, jak i piętnaście lat po jego zakończeniu nie są główną determinantą odczuwanej satysfakcji z życia. Jednym z wyjaśnień może być fakt, że pogoń za pieniędzmi powoduje rezygnację z więzi społecznych [Gleibs i in., 2011, s. 3], co szczególnie w połączeniu z nadmierną konsumpcją może znacząco osłabiać satysfakcję z życia [Czapiński, 2004c, s. 236]. Rola więzi społecznych jest niezwykle istotna w ocenie szczęścia przez jednostkę [Oishi, Schimmack, Diener, Suh, 1998], ale badania na ten temat wciąż nie dostarczają jednoznacznych wyników potwierdzających te przypuszczenia [Lucas, Dyrenforth, 2006]. Natomiast warto wskazać, że w ubogich społecznościach bardziej ceni się relacje aniżeli pogoń za dobrem [Diener, Vitterso, 2005]. Wynika to z faktu, że mała złożoność wyborów i proste życie mogą wspierać poczucie szczęścia i odczuwanej satysfakcji z życia. Innym wyjaśnieniem może być tzw. luka pomiędzy aspiracjami a rzeczywistymi osiągnięciami [szerzej o teorii w: Appley, 1971; o badaniach w: Easterlin, 2001], która zaspokoiła potrzeby materialne, ale nie pozwoliła na zaspokojenie innych potrzeb pozamaterialnych. Wniosek ten wymaga jednak dalszej analizy i uwzględnienia w badaniach większej liczby domen lub metaanalizy zmiennych wpływających na odczuwaną satysfakcję z życia, struktury szczęścia i satysfakcji z życia, a także czynników o tym decydujących [por. z: Czapiński i Panek, 2013; Lyubomirsky, 2001; Schneider, Schimmack, 2009; Schimmack, 2009].

Dużą luką badawczą (i ograniczeniem niniejszego badania) jest także brak badań poświęconych ekonomii szczęścia w kontekście stanów kryzysowych (choćby lat 2007–2008) dla tej części Europy, co mogłoby być interesujące z punktu widzenia odporności gospodarek rozwiniętych oraz rozwijających na zjawiska kryzysowe w kontekście odczuwanego szczęścia lub satysfakcji z życia (takie

badania pojawiają się dla niektórych krajów dla których dostępne są dane, np. Stany Zjednoczone [Denton, 2011], Polski [Czapiński, Panek, 2007–2009])²⁰.

Podobnie prezentuje się kwestia stosowanych metod. Pomimo wielu niedoskonałości w metodzie opartej na samoocenie [przegląd problemów w: Schwarz, Strack, 1999; Stevenson, Wolfers, 2008; Kapteyn, Smith, Sjest, 2009; Krueger, 2009; Diener i in., 2009, s. 75; Ferrer-i- Carbonel, 2011; Potocki, 2013] metoda ta wykazuje wysoką korelację z innymi metodami stosowanymi w pomiarze poczucia szczęścia i satysfakcji z życia [Di Tella, MacCulloch, Oswald, 2001]. Wymagałoby to jednak potwierdzenia dla Polski np. poprzez porównanie wyników badań metodami ankietowymi (z Diagnozy Społecznej) z metodą *Day Reconstruction Method*. Ten wniosek stanowi kolejną perspektywę badawczą autorów szczególnie w kontekście tworzonych tzw. Narodowych Baz Czasu [z ang. *National Time Accounting*]²¹.

ZAKOŃCZENIE

Badania z dziedziny ekonomii szczęścia wpisują się w nurt podejścia holistycznego do badania rozwoju społeczno-ekonomicznego. Jako badania interdyscyplinarne stanowią obecnie wiodący nurt ogólnoswiatowy, który przede wszystkim przynosi korzyści społeczne, zaś to stanowi argument, który broni się sam. Dodatkowo, im więcej wysiłku zostanie włożone w rozwój ekonomii behawioralnej [por. z Czapiński, 2004c; Tyszka, 2012], tym większa będzie wiedza dostępna w tym obszarze. Jak wskazuje Frey „rewolucja dopiero się rozpoczyna i jest poważnym wyzwaniem dla nauk ekonomicznych. W szczególności młodzi naukowcy powinni być włączani w projekty z tego obszaru [ekonomię [szczęścia – przyp. aut.], gdyż tak wiele ważnych kwestii wymaga jeszcze rozstrzygnięcia” [Frey, 2009, s. 203]. Tym ważniejsze staje się propagowanie podejścia, proponowane przez Gigerenzera, które uwzględnia; trzy główne zmiany w podejściu do badań naukowych:

- prowadzenie badania zorientowane na problem a nie na dyscyplinę naukową poprzez budowanie zespołów interdyscyplinarnych (posiadających różne spojrzenie na ten sam problem społeczno-ekonomiczny),
- wielometodologiczne podejście do rozwiązywania problemów (uwzględniające oprócz modeli matematycznych, symulacji komputerowych czy zastosowania aparatu statystycznego eksperyment laboratoryjny),
- wykorzystanie wyników laboratoryjnych, ale tylko w połączeniu z weryfikacją praktyczną uwzględniającą różne czynniki demograficzne, kulturowe i społeczne [Gigerenzer 2010, s. IV–V), poprzez tworzenie tzw. społeczeństwa eksperymentalnego [Diener i in. 2009, s. 60–62].

²⁰ Tym bardziej interesujące będą wyniki badań prowadzonych przez *World Value Survey* w ramach kolejnej fali za okres 2010–2012, które będą publicznie dostępne na początku 2014 roku i ich porównanie z badaniami prowadzonymi w ramach Diagnozy Społecznej (www.diagnoza.com).

²¹ Szerzej o projekcie w: [Kruger, 2009].

Takie podejście nie tylko otworzy nauki ekonomiczne na inne dyscypliny naukowe, lecz także pozwoli rozwiązać wiele ważnych problemów społecznych i gospodarczych, których eliminacja przy wykorzystaniu standardowych modeli ekonomicznych nie jest niestety możliwa [por. z: Kołodko, 2013; Woźniak, 2011; Woźniak, Jabłoński, 2011; Jabłoński, 2013].

LITERATURA

- Alesina A., Di Tella R., MacCulloch R., 2000, *Inequality and happiness: Are Europeans and Americans different?*, „National Bureau of Economic Research Working Paper”, 8198. Cambridge.
- Alesina A., Di Tella R., MacCulloch R., 2004, *Inequality and happiness: are Europeans and Americans different?* „Journal of Public Economics”, 88, s. 2009–2042.
- Angelescu L., 2008, *The Effects of Transition on Life Satisfaction in Poland*. “Center for the Study of Democracy”, UC Irvine.
- Appley M.A., 1971, *Adaptation Level Theory*, Academic Press, New York.
- Ariely D., 2008, *Predictably Irrational*, Harper Perennial, New York.
- Argyle M., 2001, *The psychology of happiness*, wyd. 2, Routledge, London.
- Cantril H., 1965, *The pattern of human concerns*, Rutgers University Press, New Brunswick.
- Czapiński J., 1996, *Uziemienie polskiej duszy [w:] Podstawy życia społecznego w Polsce*, red. M. Marody, E. Gucwa-Leśny, Instytut Studiów Społecznych UW, Warszawa.
- Czapiński J., 2004a, *Psychologiczne teorie szczęścia [w:] Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, red. J. Czapiński, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Czapiński J., 2004b, *Czy szczęście popłaca? Dobrostan psychiczny jako przyczyna pomysłowości życiowej [w:] Psychologia pozytywna. Nauka o szczęściu, zdrowiu, sile i cnotach człowieka*, red. J. Czapiński Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Czapiński J., 2004, *Ekonomiczne przesłanki i efekty dobrostanu psychicznego [w:] Psychologia Ekonomiczna*, red. T. Tyszka, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk.
- Czapiński J., 2011b, *Miękkie kapitały a dobrobyt materialny – wyzwania dla Polski [w:] W kręgu psychologii społecznej*, red. J. Czarnota-Bojarska, I. Zinserling, Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Czapiński J., 2012, *Ekonomia szczęścia i psychologia bogactwa*, „Nauka” nr 1.
- Czapiński J., Panek T. (red.), 2007, *Diagnoza społeczna 2007*, www.diagnoza.com (dostęp 30.06.2013).
- Czapiński J., Panek T. (red.), 2009, *Diagnoza społeczna 2009*. www.diagnoza.com (dostęp 30.06.2013).
- Czapiński J., Panek T. (red.), 2013, *Diagnoza społeczna 2013*. www.diagnoza.com (dostęp 30.06.2013).
- Czapiński J., Sułek A., Szumlicz T., 2011a, *Indywidualna jakość życia. Diagnoza społeczna 2011*. Raport, „Contemporary Economics”, nr (5) 3.
- Deaton A., 2011, *The financial crisis and the well-being of Americans*, „Oxford Economic Papers”, 1–26.
- Diener E., 1984, *Subjective well-being*, „Psychological Bulletin”, No. 95.

- Diener E., Diener M., 1995, *Cross-cultural correlates of life satisfaction and self-esteem*, „Journal of Personality and Social Psychology”, No. 68.
- Diener E., Lucas R.E., Schimmack U., Helliwell J.F., 2009, *Well-being for Public Policy*, Oxford University Press.
- Diener E., Oishi S., 2000, *Money and happiness: Income and subjective well-being across nations* [w:] *Culture and subjective well-being*, red. E. Diener, E.M. Suh, MIT Press, Cambridge.
- Diener E., Seligman M.E.P., 2002, *Very happy people*, „Psychological Science”, No. 13.
- Diener, E., Seligman, M.E.P., 2009, *Beyond Money: Toward an Economy of Well-Being* [w:] *The Science of Well-Being: The Collected Works of Ed Diener*, „Social Indicators Research Series” 37, red. E. Diener, Springer.
- Di Tella R., MacCulloch, R., Oswald A.J., 2001, *Preferences over Inflation and Unemployment: Evidence from Happiness Surveys*, „American Economic Review”, No. 911.
- Dohmen T., Falk A., Huffman D., Sunde U., Schupp J., Wagner G.G., 2005, *Individual risk attitudes: new evidence from a large, representative, experimentally-validated survey*, „IZA discussion paper” No. 1730.
- Easterlin R.A., 1974, *Does economic growth improve the human lot? Some empirical evidence* [w:] *Nations and households in economics growth*, red. P.A. David i M.W. Reder, American Press, New York.
- Easterlin R.A., 1995, *Will raising the incomes of all increase the happiness of all*, „Journal of Economic Behavior and Organization” No. 27.
- Easterlin, R.A., 2001, *Income and happiness: Towards a unified theory*, „The Economic Journal”, No. 111, 473.
- Easterlin R.A., 2005, *Feeding the illusion of growth and happiness: A reply to Hagerty and Veenhoven*, „Social Indicators Research”, No. 743.
- Easterlin R.A., 2006, *Life cycle happiness and its sources Intersections of psychology, economics, and demography*, „Journal of Economic Psychology” No. 27.
- Easterlin R.A., 2009, *Lost in transition: Life satisfaction on the road to capitalism*, „Journal of Economic Behavior and Organization” No. 71.
- Easterlin R.A., Sawangfa O., 2009, *Happiness and domain satisfaction: Theory and evidence* [w:] *Happiness, economics and politics: new lessons for old problems*, red. A.K Dutt., B. Radcliff, MA: Edwards Elgar Publishers, Northhampton.
- Easterlin R.A., Sawangfa O., 2010, *Happiness and Economic Growth: Does the Cross section Predict Time Trends? Evidence from Developing Countries* [w:] *International differences in Well-being*, red. E. Diener, J.F. Helliwell, D. Kahneman, Oxford University Press.
- Ferrer-i-Carbonell A., 2011, *Happiness Economics*, „Els Opuscles del CREI”, vol. 28.
- Frey B.S., Stutzer A., 2000, *Happiness prospers in democracy*, „Journal of Happiness Studies”, No. 1.
- Frey B.S., Stutzer A., 2002a, *Happiness and economics: How the economy and institutions affect human well-being*, NJ: Princeton University Press, Princeton.
- Frey B.S., Stutzer A., 2002b, *What can economists learn from happiness research?*, „Journal of Economic Literature”, No. 40.
- Frey B.S., 2009, *Happiness – A revolution in Economy*, The MIT Press, Cambridge.
- Fuchs V., 1983, *How we live*, MA: Harvard University Press, Cambridge.
- Fujita F., Diener E., 2005, *Life satisfaction set-point: Stability and change*, „Journal of Personality and Social Psychology”, No. 88.

- Gigerenzer G., 2008, *Rationality for Mortals*, Oxford University Press, New York.
- Gleibs I.H., Morton T.A., Rabinovich A., Haslam S.A., Helliwell J.F., 2013, *Unpacking the hedonic paradox: A dynamic analysis of the relationships between financial capital, social capital and life satisfaction*, „British Journal of Social Psychology”, No. 521.
- Gruen C., Klasen S., 2012, *Has transition improved well-being?*, „Economic System”, No. 36.
- Haybron D.M., 2003, *What do we want from a theory of happiness?*, „Metaphilosophy”, No. 34.
- Haybron D.M., 2008, *Philosophy and the Science of Subjective Well-Being* [w:] *Science of Subjective Well-being*, red. R.J Larsen, M. Eid, The Guilford Press, New York.
- Helliwell J.F., 2003, *How's life? Combining individual and national variables to explain subjective well-being*, „Economic Modeling”, No. 20.
- Hill S.E., Buss D.M., 2008, *Evolution of Subjective Well-being* [w:] *Science of Subjective Well-being*, red. R.J Larsen, M. Eid, The Guilford Press, New York.
- Inglehart R., Klingemann H.D., 2000, *Genes, culture, democracy and happiness* [w:] *Subjective well-being across cultures*, red. E. Diener, E. Suh, MIT Press, Cambridge.
- Inglehart R.F., 2010, *Faith and Freedom: Traditional and Modern Ways to happiness* [w:] *International differences in Well-being*, red. E. Diener, J.F. Helliwell, D. Kahneman, Oxford University Press.
- Jabłoński Ł., 2013, *O nowym programie badawczym nad nierównościami społeczno-ekonomicznymi*, „Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy”, nr 31.
- Kahneman D., 2011, *Thinking: Fast and Slow*, Allan Lane, London.
- Kahneman D., Thaler R., 1991, *Economic Analysis and the Psychology of Utility: Applications to Compensation Policy*, „American Economic Review”, No. 812.
- Kahneman D., 1999, *Objective happiness* [w:] *Well-being: the foundations of hedonic psychology*, red. D. Kahneman, E. Diener, I N. Schwarz, Russell Sage Foundation, New York.
- Kahneman D., Krueger A.B., Schkade D.A., Schwarz N., Stone A.A., 2004, *A survey method for characterizing daily life experience: The Day Reconstruction Method*, „Science”, No. 306.
- Kahneman D., Krueger A.B., 2006, *Developments in the measurement of subjective well-being*, „Journal of Economic Perspective”, No. 20.
- Kalbarczyk M., 2006, *Income and Satisfaction – Panel Data analysis for Poland and UK*, Discussion Paper, Warsaw University, Faculty of Economic Science, Warsaw.
- Kapteyn A., Kleinjans. K.J., van Soest A., 2009, *Intertemporal consumption with directly measured welfare functions and subjective expectations*, „Journal of Economic Behavior and Organization”, No. 721.
- Kashdan T.B., 2004, *The assessment of subjective well-being issues raised by the Oxford Happiness Questionnaire*, „Personality and Individual Differences”, No. 36.
- Kołodko G.W., 2009, *A two-thirds of success. Poland's post-communist transformation 1989–2009*, „Communist and Post-Communist Studies”, No. 42.
- Kołodko G.W., 2013, *Dokąd zmierza świat. Ekonomia polityczna przyszłości*, Wydawnictwo Prószyński i S-ka, Warszawa.
- Krueger B., 2009, *Measuring the Subjective Well-Being of Nations: National Accounts of Time Use and Well-Being*, National Bureau of Economic Research, Cambridge.
- Larsen R.J., Eid M., 2008, *Science of Subjective Well-being*, The Guilford Press, New York.
- Layard R., 2005, *Happiness: Lessons from a new science*, Penguin Press, New York.
- Lelkes O., 2006, *Tasting freedom: Happiness, religion and economic transition*, „Journal of Economic Behavior and Organization”, No. 59.

- Lucas R.E., Dyrenforth P.S., 2006, *Does the existence of social relationships matter for subjective well-being?* [w:] *Self and Relationships: Connecting Intrapersonal and Interpersonal Processes*, red. K.D. Vohs, E.J. Finkel, Guilford Press, New York.
- Lucas R.E., Dyrenforth P.S., Diener E., 2008, *Four Myths about Subjective Well-being*, „Social and Personality Psychology Compass”, No. 25.
- Lykken D., Tellegen A., 1996, *Happiness is a stochastic phenomenon*, „Psychological Science”, No. 7.
- Lyubomirsky S., 2001, *Why are some people happier than others? The role of cognitive and motivational processes in well-being*, „American Psychologist”, No. 56.
- Ng Y.K., 1996, *Happiness Surveys: Some Comparability Issues and an Exploratory Survey Based on Just Perceivable Increments*, „Social Indicators Research”, No. 38.
- Ng Y.K., 1997, *A Case for Happiness, Cardinalism, and Interpersonal Comparability*, „Economic Journal”, No. 107.
- Oishi S., 2010, *Culture and Well-being* [w:] *International differences in Well-being*, red. E. Diener, J.F. Helliwell, D. Kahneman, Oxford University Press.
- Opolski K., Potocki T., 2012, *Znaczenie dokonau Ekonomii Behawioralnej w kształtowaniu polityki gospodarczej* [w:] *Stabilność systemu finansowego – instytucje, instrumenty, uwarunkowania*, red. A. Alińska, B. Pietrzak, CeDeWu, Warszawa.
- Oswald A.J., 1997, *Happiness and Economic Performance*, „Economic Journal”, No. 107.
- Potocki T., 2013, *Subjective well-being in transition economies* [w:] *Selected issues of economic modernization: A Central-East European Perspective*, red. Ł. Jabłoński, M.D. Gavriletea, Cracow University of Economics Foundation, Kraków.
- Rehdanz K., Maddison D., 2005, *Climate and happiness*, „Ecological Economics”, No. 52.
- Sanfey P., Teksoz U., 2007, *Does transition make you happy?*, „Economics of Transition”, No. 154.
- Sandvik E., Diener E., Seidlitz L., 1993, *Subjective well-being: the convergence and stability of self-report and non-self-report measures*, „Journal of Personality”, No. 61.
- Schimmack U., Diener E., Oishi S., Suh E., 2000, *Facets of affective experiences – A framework for investigations of trait affect*, „Personality and Social Psychology Bulletin” No. 26.
- Schimmack U., Diener E., Oishi S., 2002, *Life satisfaction is a momentary judgment and stable personality characteristic: the use of chronically accessible stable sources*, „Journal of Personality”, No. 70.
- Schimmack U., 2008, *The structure of subjective well-being* [w:] *The science of subjective well-being*, red. M. Eid, R.J. Larsen, Guilford, New York.
- Schimmack U., 2009, *Measuring wellbeing in the German Socio-Economic Panel*, „Schmollers Jahrbuch”, Nr 129.
- Schneider L., Schimmack U., 2009, *Self-informant agreement in well-being ratings: A meta-analysis*, „Social Indicators Research”, No. 94.
- Schneider L., Schimmack U., 2010, *Examining sources of self-informant agreement in life-satisfaction judgments*, „Journal of Research in Personality”, No. 44.
- Schwartz N., Strack F., 1999, *Reports of subjective well-being: judgmental processes and their methodological implications* [w:] *Well-being. The foundation of hedonic psychology*, red. D. Kahneman, E. Diener, N. Schwartz, Sage, New York.
- Schwartz S.H., Melech G., 2000, *National Differences in Micro and Macro Worry: Social, Economic, and Cultural Explanations* [w:] *Culture and subjective well-being*, red. E. Diener, E.M. Suh, MIT Press, Cambridge.

- Schyns P., 2003, *Income and life satisfaction: A cross-national and longitudinal study*, Delft, The Netherlands, Eburon.
- Sen A., 1987, *On ethics and economics*, Blackwell, Oxford.
- Senik C., 2004, *Income distribution and well-being: What can we learn from subjective data?*, „Journal of Economic Surveys”, No. 19.
- Senik C., 2008, *Ambition and jealousy: Income interactions in the 'old' Europe versus the 'new' Europe and the United States*, „Economica”, No. 75.
- Selezneva E., 2011, *Surveying transitional experience and subjective well-being: Income, work, family*, „Economic Systems”, No. 35.
- Seligman M.E.P., Csikszentmihalyi M., 2000, *Positive psychology* [special issue], „American Psychologist”, No. 551.
- Seligman M.E.P., 2002, *Authentic happiness: Using the new positive psychology to realize your potential for lasting fulfillment*, Free Press, New York.
- Sumner L.W., 1996, *Welfare, happiness and ethics*, Oxford University Press, New York.
- Stewart M.E., Watson R., Clark A., Ebmeier K.P., Deary I.J., 2010, *A hierarchy of happiness? Mokken scaling analysis of the Oxford Happiness Inventory*, „Personality and Individual Differences”, No. 48.
- Stevenson B., Wolfers J., 2008, *Economic growth and subjective well-being: reassessing the Easterlin paradox*. „Brookings papers on economic activity”, Economic Studies Program, The Brookings Institution, vol. 39(1).
- Strack F., Martin L.L., Schwartz N., 1988, *Priming and communication: Social determinants of information use in judgment of life satisfaction*, „European Journal of Social Psychology”, No. 18.
- Tatarkiewicz W., 2012, *O szczęściu*, PWN, Warszawa.
- Tomer J.F., 2011, *Enduring happiness: Integrating the hedonic and eudaimonic approaches*, „The Journal of Socio-Economics”, No. 40.
- Triandis H.C., 2000, *Cultural Syndromes and Subjective Well-being [w:] Culture and subjective well-being*, red. E. Diener, E.M. Suh, MIT Press, Cambridge.
- Tyszka T., 2011, *Decyzje*, GWP, Gdańsk.
- Veenhoven R., 1998, *Quality of life in individualistic society: A comparison of 43 nations in early 1990*, Springer Netherlands, Rotterdam.
- Veenhoven R., 1991, *Is happiness relative?*, „Social Indicators Research”, No. 24.
- Veenhoven R., 1994, *World database of happiness: Correlates of happiness: 7837 findings from 603 studies in 69 nations 1911–1994*, The Netherlands: RISBO, Rotterdam.
- Veenhoven R., 1997, *Advances in understanding happiness*, The Netherlands, Reidel, Dordrecht.
- Veenhoven R., 2000, *Well-being in the welfare state: Level not higher, distribution not more equitable*, „Journal of Comparative Policy Analysis”, No. 2.
- Veenhoven R., 2000, *The four qualities of life: ordering concepts and measures of the good life*, „Journal of Happiness Studies”, No. 1.
- van Praag B.M.S., Frijters P., 1999, *The measurement of welfare and well-being: The Leyden Approach [w:] Well-being: The foundations of hedonic psychology*, red. D. Kahneman, E. Diener, N. Schwarz, Russell Sage Foundation, New York.
- van Praag B.M.S., Frijters P., Ferrer-i-Carbonell A., 2003, *The anatomy of subjective well-being*, „Journal of Economic Behavior and Organization”, No. 51.

- Woźniak M.G., 2011, *Gospodarka Polski 1990–2011*, t. 1: *Transformacja*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Woźniak M.G., Jabłoński Ł., 2011, *Nierówności społeczne, kapitał ludzki a wzrost gospodarczy w krajach OECD*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Poznaniu”, nr 176.
- Woźniak M.G. (red.), 2013, *Gospodarka Polski 1990–2011*, t. 3: *Droga do spójności społeczno-ekonomicznej*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

Streszczenie

Dokonująca się rewolucja psychologiczna w ekonomii ma znaczący wpływ na rozwój i jej przyszłość m.in. w zakresie kształtowania polityki społecznej, nierówności społecznych, teorii wzrostu gospodarczego, społecznego kontekstu racjonalnych wyborów i może pomóc w budowie nowych mierników psychologicznych takich jak tych związanych ze szczęściem.

Celem niniejszego artykułu jest podkreślenie rosnącej roli, jaką odgrywa ekonomia szczęścia w teorii ekonomii dobrobytu, jak również analizy zależności pomiędzy postrzeganym poziomem szczęścia, zadowolenia z życia i sytuacji finansowej w krajach rozwijających się i rozwiniętych.

Wyniki badań pokazują, że zależność pomiędzy szczęściem a satysfakcją z życia jest ujemnie skorelowana. Dodatkowo zależność ta utrzymuje się przez cały okres badania. Oznacza to, że szczęście nie jest skorelowane tylko i wyłącznie z wolnością polityczną, a zadowolenie z życia z sytuacją ekonomiczną. Wyniki dla Polski i innych krajów postsocjalistycznych są zgodne z wynikami badań dla wybranych krajów rozwiniętych tj. Szwajcarii i Japonii zwanych w literaturze pomaterialistycznymi. Tym samym istnieje konieczność bardziej wnikliwej analizy domen szczęścia i satysfakcji z życia i wewnętrznych zależności pomiędzy nimi.

Słowa kluczowe: ekonomia szczęścia, ekonomia behawioralna, racjonalność ograniczona, materializm, transformacja systemowa

Happiness Studies in Welfare Economics Theory

Summary

The ongoing development in behavioral economics has significant influence on the economic policy in such areas as shaping social policies, economic inequalities, theory of economic growth, social context of rationality, and may help to introduce socio-psychological ratios such as happiness indicators.

The aim of the paper is to present the constantly growing contribution of happiness studies to welfare economics research, as well as to explain the relation between perceived happiness, life satisfaction and financial satisfaction in transition and developed countries.

The research proves that the relation between happiness and life-satisfaction is complex and negatively correlated. Moreover, this regularity does not change throughout all research period. It means that happiness depends not only on political and social freedom, and at the same time life satisfaction on economic conditions. The obtained results for Poland and post-socialist countries of Central-East coincide with the ones obtained for highly-developed countries, like Switzerland and Japan, which are described in literature as post-materialism countries. The research shows that there are still limitations to the well-being measures and a more insightful analysis of satisfaction domains needs to be carried out.

Keywords: happiness economics, behavioral economics, bounded rationality, materialism, economic transformation

JEL: I31, D84, 012, Y, E63

ANEKS BADAWCZY

Statystyki opisowe

**Tabela 1A. Satysfakcja z życia – fala '90 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

	N ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Dolny kw.	Górny kw.	Odch. std	Wsp. zmn.
Polska	921	6,64	7	1	10	5	8	2,35	35,38
Japonia	878	6,59	7	1	10	6	8	1,74	26,36
Szwajcaria	1384	8,36	9	1	10	8	10	1,75	20,87
Czechy	922	6,37	7	1	10	5	8	2,12	33,35
Słowacja	458	6,16	6	1	10	5	8	2,18	35,36

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 1B. Satysfakcja z sytuacji finansowej – fala '90 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	N ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Dolny kw.	Górny kw.	Odch. std	Wsp. zmn.
Polska	921	5,10	5	1	10	3	7	2,48	48,62
Japonia	878	6,09	6	1	10	5	8	2,08	34,19
Szwajcaria	1384	8,22	9	1	10	7	10	2,05	24,88
Czechy	922	5,21	5	1	10	3	7	2,52	48,32
Słowacja	458	4,60	5	1	10	3	6	2,52	54,85

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 1C. Poczucie szczęścia – fala '90 skala 1–4
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	N ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Dolny kw.	Górny kw.	Odch. std	Wsp. zmn.
Polska	921	2,03	2	1	4	2	2	0,50	24,51
Japonia	878	2,01	2	1	4	2	2	0,61	30,38
Szwajcaria	1384	1,70	2	1	4	1	2	0,58	34,19
Czechy	922	2,24	2	1	4	2	3	0,60	26,57
Słowacja	458	2,48	2	1	4	2	3	0,66	26,38

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 2A. Satysfakcja z życia – fala '95 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	N ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Dolny kw.	Górny kw.	Odch. std	Wsp. zmn.
Polska	1101	6,44	6	1	10	5	8	2,40	37,21
Japonia	991	6,64	7	1	10	5	8	1,88	28,30
Szwajcaria	1193	8,02	8	1	10	7	9	1,83	22,82

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 2B. Satysfakcja z sytuacji finansowej – fala '95 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	N ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Dolny kw.	Górny kw.	Odch. std	Wsp. zmn.
Polska	1101	4,38	4	1	10	2	6	2,48	56,72
Japonia	991	6,35	6	1	10	5	8	2,02	31,75
Szwajcaria	1193	7,33	8	1	10	6	9	2,27	31,05

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 2C. Poczucie szczęścia – fala '95 skala 1–4
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	N ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Dolny kw.	Górny kw.	Odch. std	Wsp. zmn.
Polska	1101	1,98	2	1	4	2	2	0,63	31,83
Japonia	991	1,77	2	1	4	1	2	0,63	35,30
Szwajcaria	1193	1,68	2	1	9	1	2	0,72	42,72

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 3A. Satysfakcja z życia – fala '05 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	N ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Dolny kw.	Górny kw.	Odch. std	Wsp. zmn.
Polska	943	5,17	5	1	10	4	7	2,34	45,30
Japonia	1004	6,16	6	1	10	5	8	2,10	34,14
Szwajcaria	1239	7,62	8	1	10	7	9	2,10	27,55

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 3B. Satysfakcja z sytuacji finansowej – fala '05 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	N ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Dolny kw.	Górny kw.	Odch. std	Wsp. zmn.
Polska	943	7,07	7	1	10	6	8	2,05	28,92
Japonia	1080	6,99	7	1	10	6	8	1,81	25,88
Szwajcaria	1232	7,91	8	1	10	7	9	1,63	20,56

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 3C. Poczucie szczęścia – fala '05 skala 1–4
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	N ważnych	Średnia	Mediana	Minimum	Maksimum	Dolny kw.	Górny kw.	Odch. std	Wsp. zmn.
Polska	943	1,89	2	1	4	2	2	0,58	30,60
Japonia	1066	1,82	2	1	4	1	2	0,63	34,60
Szwajcaria	1235	1,65	2	1	4	1	2	0,61	36,96

Źródło: opracowanie własne.

Analiza korelacji

**Tabela 4A. Analiza korelacji Polska – fala '90 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	Korelacje (wvs1990_v20090906 POLAND – odstające) Oznaczone wsp. korelacji są istotne z $p < ,05000$ N=921 (Braki danych usuwano przypadkami)				
	Średnia	Odch.std	Poczucie szczęścia	Satysfakcja z życia	Satysfakcja z sytuacji finansowej
Poczucie szczęścia	2,034745	0,498790	1,000000	-0,382649	-0,144300
Satysfakcja z życia	6,639522	2,348987	-0,382649	1,000000	0,369896
Satysfakcja z sytuacji finansowej	5,099891	2,479659	-0,144300	0,369896	1,000000

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 4B. Analiza korelacji Polska – fala '95 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	Korelacje (wvs1995_v3POLAND – odstające) Oznaczone wsp. korelacji są istotne z $p < ,05000$ N=1129 (Braki danych usuwano przypadkami)				
	Średnia	Odch.std	Poczucie szczęścia	Satysfakcja z sytuacji finansowej	Satysfakcja z życia
Poczucie szczęścia	1,976085	0,633264	1,000000	-0,309945	-0,473057
Satysfakcja z sytuacji finansowej	4,386182	2,486778	-0,309945	1,000000	0,445549
Satysfakcja z życia	6,438441	2,403450	-0,473057	0,445549	1,000000

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 4C. Analiza korelacji Polska – fala '05 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	Korelacje (wvs2005_v20090901aPOLAND – odstające) Oznaczone wsp. korelacji są istotne z $p < ,05000$ N=943 (Braki danych usuwano przypadkami)				
	Średnia	Odch.std	Poczucie szczęścia	Satysfakcja z życia	Satysfakcja z sytuacji finansowej
Poczucie szczęścia	1,885472	0,577011	1,000000	-0,434780	-0,303928
Satysfakcja z życia	7,071050	2,045200	-0,434780	1,000000	0,399119
Satysfakcja z sytuacji finansowej	5,173913	2,343958	-0,303928	0,399119	1,000000

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 5A. Analiza korelacji Japonia – fala '95 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	Korelacje (90_Jap_-odstające) Oznaczone wsp. korelacji są istotne z $p < ,05000$ N=878 (Braki danych usuwano przypadkami)				
	Średnia	Odch.std	Poczucie szczęścia	Satysfakcja z życia	Satysfakcja z sytuacji finansowej
Poczucie szczęścia	2,006834	0,609652	1,000000	-0,554317	-0,360895
Satysfakcja z życia	6,585421	1,736027	-0,554317	1,000000	0,538651
Satysfakcja z sytuacji finansowej	6,086560	2,080868	-0,360895	0,538651	1,000000

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 5B. Analiza korelacji Japonia – fala '00 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	Korelacje (95_japonia- -odstające) Oznaczone wsp. korelacji są istotne z $p < ,05000$ N=991 (Braki danych usuwano przypadkami)				
	Średnia	Odch.std	Poczucie szczęścia	Satysfakcja z życia	Satysfakcja z sytuacji finansowej
Poczucie szczęścia	1,770938	0,625230	1,000000	-0,373941	-0,425088
Satysfakcja z życia	6,346115	2,015165	-0,373941	1,000000	0,673344
Satysfakcja z sytuacji finansowej	6,637740	1,878359	-0,425088	0,673344	1,000000

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 5C. Analiza korelacji Japonia – fala '05 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	Korelacje (2005_Jap_ odstające) Oznaczone wsp. korelacji są istotne z $p < ,05000$ N=970 (Braki danych usuwano przypadkami)				
	Średnia	Odch.std	Poczucie szczęścia	Satysfakcja z życia	Satysfakcja z sytuacji finan- sowej
Poczucie szczęścia	1,813402	0,628877	1,000000	-0,575498	-0,373679
Satysfakcja z życia	7,030928	1,797565	-0,575498	1,000000	0,597534
Satysfakcja z sytuacji finansowej	6,186598	2,073775	-0,373679	0,597534	1,000000

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 6A. Analiza korelacji Szwajcaria – fala '90 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	Korelacje (90__switzerland-odstające) Oznaczone wsp. korelacji są istotne z $p < ,05000$ N=1384 (Braki danych usuwano przypadkami)				
	Średnia	Odch.std	Poczucie szczęścia	Satysfakcja z życia	Satysfakcja z sytuacji finansowej
Poczucie szczęścia	1,703035	0,582306	1,000000	-0,482285	-0,220481
Satysfakcja z życia	8,364884	1,745717	-0,482285	1,000000	0,322699
Satysfakcja z sytuacji finansowej	8,221098	2,045107	-0,220481	0,322699	1,000000

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 6B. Analiza korelacji Szwajcaria – fala '95 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	Korelacje (95__switzerland-odstające) Oznaczone wsp. korelacji są istotne z $p < ,05000$ N=1189 (Braki danych usuwano przypadkami)				
	Średnia	Odch.std	Poczucie szczęścia	Satysfakcja z sytuacji finansowej	Satysfakcja z życia
Poczucie szczęścia	1,660219	0,582234	1,000000	-0,270858	-0,494360
Satysfakcja z sytuacji finansowej	7,333894	2,269035	-0,270858	1,000000	0,539586
Satysfakcja z życia	8,026913	1,831068	-0,494360	0,539586	1,000000

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 6C. Analiza korelacji Szwajcaria – fala '05 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	Korelacje (2005__Switz-odstające) Oznaczone wsp. korelacji są istotne z $p < ,05000$ N=1225 (Braki danych usuwano przypadkami)				
	Średnia	Odch.std	Poczucie szczęścia	Satysfakcja z sytuacji finansowej	Satysfakcja z życia
Poczucie szczęścia	1.651429	0.610475	1.000000	-0.563822	-0.275810
Satysfakcja z życia	7.907755	1.622094	-0.563822	1.000000	0.433766
Satysfakcja z sytuacji finansowej	7.611429	2.100622	-0.275810	0.433766	1.000000

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 7A. Analiza korelacji Słowacja – fala '90 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	Korelacje v_2 =Slovakia(1990_ odstające) Oznaczone wsp. korelacji są istotne z $p < .05000$ N=458 (Braki danych usuwano przypadkami)				
	Średnia	Odch.std	Poczucie szczęścia	Satysfakcja z życia	Satysfakcja z sytuacji finansowej
Poczucie szczęścia	2.484716	0.655549	1	-0.381561	-0.243791
Satysfakcja z życia	6.157205	2.177406	-0.381561	1	0.389405
Satysfakcja z sytuacji finansowej	4.600437	2.523361	-0.243791	0.389405	1

Źródło: opracowanie własne.

**Tabela 8A. Analiza korelacji Czechy – fala '90 skala 1–10
(odrzucono przypadki odstające)**

Zmienna	v_2 =Czech Korelacje (wvs1990_v20090906 POLAND Czech Slovakia po odjęciu odstają- cych) Oznaczone wsp. korelacji są istotne z $p < .05000$ N=922 (Braki danych usuwano przypadkami)				
	Średnia	Odch.std	Poczucie szczęścia	Satysfakcja z życia	Satysfakcja z sytuacji finansowej
Poczucie szczęścia	2.240781	0.595447	1	-0.4427	-0.295926
Satysfakcja z życia	6.367679	2.123841	-0.4427	1	0.357897
Satysfakcja z sytuacji finansowej	5.209328	2.516957	-0.295926	0.357897	1

Źródło: opracowanie własne.